

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Ольга Дем'янівна МОТКОВА,
аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України (м. Київ),
o.motkova2005@ukr.net

УДК 342.7 (477)

ПРЯМА ДІЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Викладено результати дослідження юридичної властивості прямої дії норм Конституції України. Встановлено, що в чинному законодавстві України відсутній порядок застосування зазначеної юридичної властивості конституційних норм. Дослідження юридичної літератури та наукових поглядів засвідчує, що виокремлення окремих аспектів прямої дії норм Конституції України є перспективним для розуміння сутності такого поняття та його ефективної реалізації в науковій та правозастосовній діяльності. У результаті системного аналізу теоретичних положень та норм Конституції України встановлено доцільність розгляду юридичної властивості її норм у матеріальному та процесуальному аспектах. Містяться визначення понять «пряма дія норм Конституції України, «пряма дія норм Конституції України у матеріальному аспекті» та «пряма дія норм Конституції України у процесуальному аспекті». У цьому дослідженні доведено, що всі без виключень норми Конституції України наділені юридичною властивістю прямої дії. Із наведених конкретних прикладів обґрунтовано, що норми Конституції України підлягають безпосередній реалізації у відповідних правовідносин їх суб'єктами у таких формах, як дотримання, виконання, використання та застосування. Для встановлення суті процесуального аспекту прямої дії норм Конституції України запропоновано розглянути окремі приклади конституційних норм та обґрунтовано їх поділ на такі, що: 1) встановлюють порядок формування, організації та діяльності

© Моткова О. Д., 2017

органів державної влади, місцевого самоврядування, адвокатури та прокуратури їх повноваження; 2) встановлюють порядок здійснення певних процедур та порядок реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування; 3) норми, що встановлюють обов'язки, порядок реалізації прав людини і громадянина та їх обмеження. На основі аналізу конституційних положень доведено безумовну взаємозалежність процесуального та матеріального аспектів прямої дії норм Конституції України. Теоретичні розробки та висновки можуть бути використані під час наукового дослідження, теоретичного обґрунтування та практичного застосування норм Конституції України, як норм, що наділені юридичною властивістю прямої дії.

Ключові слова: Конституція України, пряма дія норм, матеріальне право, процесуальне право.

Відповідно до положень Конституції України норми Основного закону наділені юридичною властивістю прямої дії. Зазначене забезпечує можливість реалізації конституційних приписів безпосередньо та виключає необхідність застосування галузевого законодавства України.

У сучасній юридичній науці відсутні наукові дослідження, які б окреслювали теоретико-методологічне обґрунтування практичних перспектив використання юридичної властивості прямої дії норм Конституції України у матеріальному та процесуальному аспектах.

При написанні статті використовувались наукові праці В. Тація, М. Краснова, Я. Чистоколяного, Ю. Тодики.

На жаль, магістральне спрямування вказаних винятково актуальних досліджень не охоплює проблематику прямої дії норм Конституції України у матеріальному та процесуальному аспектах.

Мета дослідження — обґрунтування практичних перспектив використання юридичної властивості прямої дії норм Конституції України. Для досягнення зазначеної мети необхідно надати авторське визначення та окреслити суть матеріального та процесуального аспектів дії норм Конституції із наведенням прикладів конституційних приписів та механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України її норми є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [1].

У абз. 2 пп. 2.1 п. 2 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, це-

ремонтів та процесій) від 8 вересня 2016 р. № 6–рп/2016 зазначено, що пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст. Закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише в частині, що не суперечить Конституції України [2].

У Науково-практичному коментарі Конституції України (за редакцією В. Тація) інструментальним механізмом забезпечення дієвості верховенства права в українській юридичній системі є конституційний припис, відповідно до якого норми Конституції є нормами прямої дії [3, с. 64]. Відповідно до Тлумачного словника конституційних термінів і понять, пряма дія Конституції передбачає її застосування безпосередньо на всій території країни незалежно від існуючого деталізуючого законодавства [4, с. 98].

Так, у загальному вигляді пряма дія норм Конституції України є її юридичною властивістю, яка означає їх реалізацію безпосередньо та без необхідності деталізації в інших законодавчих актах. На нашу думку, всі норми наділені властивістю прямої дії виключно в силу їх закріплення у тексті Конституції України.

Такий висновок випливає з буквального аналізу першого речення ч. 3 ст. 8 Конституції України [1]: «Норми Конституції України є нормами прямої дії». Зазначене положення не містить будь-яких винятків та вказівок щодо сфери та суб'єктів застосування. Друге речення ч. 3 ст. 8 Основного закону лише вказує на можливість судового захисту прав і свобод людини і громадянина виключно на основі норм Конституції України. Зазначене кореспондується і нормами, що закріплені у процесуальних кодексах (ч. 9 ст. 8 Цивільного процесуального кодексу [5] та ч. 4 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України [6]): «Забороняється відмова у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини».

Я. Чистоколяний зазначає, що пряма дія полягає в тому, що на виконання норм Конституції України видаються інші закони, прямо передбачені конституційними положеннями, а у правозастосовчому значенні пряма дія норм Конституції України означає, що всі суб'єкти конституційного права керуються в своїй діяльності, насамперед, нормами чинної Конституції [7, с. 41].

На думку Ю. Тодики, пряма дія повинна розглядатися як у законотворчому, і так у правозастосовному аспектах: у законотворчому пряма дія Конституції полягає в тому, що на виконання норм конституції видаються інші закони, зокрема вказані в самому тексті конституції; пряма дія у правозастосовному — це використання конституційних норм органами державної влади та суспільними формуваннями [8, с. 26].

Дійсно, системний аналіз змісту конституційних норм та наукові погляди щодо визначення поняття «пряма дія норм Конституції» дає

підстави розглядати досліджувану категорію права в матеріальному та процесуальному аспектах.

Так, у матеріальному сенсі пряма дія норм Конституції України є їх юридичною властивістю, що полягає в безпосередній реалізації таких норм у відповідних правовідносинах та виключає використання та застосування інших нормативно-правових актів.

Буквальний аналіз першого та другого речення, викладених у ч. 3 ст. 8 Конституції України, дає підстави для висновку про те, що її норми є нормами прямої дії лише у випадку їх використання та застосування.

У другому реченні ч. 3 ст. 8 Конституції України зазначено, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Проте пропонуємо застосовувати розширювальне тлумачення до першого речення ч. 3 ст. 8 Конституції України: норми Конституції України наділені юридичною властивістю прямої дії при будь-якій формі їх реалізації, незалежно від виду такої норми.

Для прикладу, у ч. 1 ст. 67 Конституції України [1] закріплено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори.

За характером припису вказана норма є зобов'язальною та покладає на суб'єктів відповідних правовідносин обов'язок вчиняти певні дії. Формою реалізації ч. 1 ст. 67 Конституції України є її виконання суб'єктами таких правовідносин.

Тобто на кожного покладено обов'язок сплачувати податки і збори виключно в силу закріплення такого положення в тексті Конституції України. Законами України встановлюються лише, які платежі є податками та зборами та порядок їх сплати.

Відповідно до ч. 1 ст. 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України [1].

Звертаємо увагу, що зазначена норма Конституції України є імперативною та не містить виключень щодо її реалізації.

Так, у силу приписів ч. 1 ст. 68 Конституції України будь-яка зобов'язальна норма Основного закону є нормою прямої дії та підлягає дотриманню суб'єктами певних правовідносин безумовно.

Заборонні норми Конституції України, на нашу думку, також наділені юридичною властивістю прямої дії.

Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 15 Конституції України жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова [1].

За характером припису зазначена норма є заборонною, формою її реалізації є дотримання (у буквальному сенсі — бездіяльність держави щодо визнання певної ідеології обов'язковою).

Отже, виключно в силу викладення зазначеного припису в нормах Конституції України будь-яка ідеологія не може бути визнана обов'язковою на території держави, а тому така норма є нормою прямої дії.

Прикладом уповноважуючої норми є ч. 1 ст. 43 Основного закону, відповідно до якої кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1].

Формою реалізації зазначеної норми є її використання фізичними особами, тобто виконання трудової функції у порядку, що встановлюється законодавством України.

Можливість реалізувати право на працю гарантується кожному, знову ж таки, виключно в силу закріплення останнього в тексті Конституції України.

Згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Так, особливістю застосування норм Конституції є те, що реалізації у такій формі підлягає будь-яка норма Основного закону. У силу приписів ч. 2 ст. 3 Конституції України спосіб забезпечення прав людини повинен бути ефективним, а тому уповноважений на те орган державної влади місцевого самоврядування зобов'язаний раціонально застосувати норми Конституції України.

Наприклад, розглядаючи адміністративний позов органу місцевого самоврядування про заборону проведення мітингу, суд керується нормами Конституції України у тому обсязі, що є необхідним для постановлення законного та обґрунтованого рішення у справі. Такими нормами можуть бути статті розділу I (Загальні засади) Основного закону, окремі статті розділу II (Права, свободи та обов'язки людини і громадянина) та розділу VIII (Правосуддя) та будь-які інші положення Конституції України залежно від обставин справи.

Отже, в матеріальному сенсі юридична властивість прямої дії норм Конституції України гарантує безпосередню реалізацію таких норм при їх дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні суб'єктами відповідних правовідносин.

Для розуміння процесуального аспекту прямої дії норм Конституції України пропонуємо проаналізувати деякі її положення.

Так, норми Конституції України, в яких міститься формулювання «визначається/встановлюється законом», можливо поділяти на такі категорії:

1. *Норми, що встановлюють порядок формування, організації та діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, адвокатури та прокуратури їх повноваження* (ст. 6, ч. 3 ст. 17, ч. 4 ст. 76, ч. 3 ст. 78, ч. 5 ст. 89, ч. 2 ст. 98, ч. 8 ст. 107, ч. 2 ст. 120, ч. 3 ст. 124, ч. 2 ст. 125, ч. 4 ст. 125, ч. 3 ст. 127, ч. 8 ст. 130, ч. 10 ст. 130, ч. 2 ст. 131¹, ч. 3 ст. 131², ч. 5 ст. 131², ч. 3 ст. 133, ч. 5 ст. 136, ст. 139, ч. 4 ст. 141, ч. 3 ст. 143, ст. 146 Конституції України).

2. *Норми, що встановлюють порядок здійснення певних процедур та порядок реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування* (ч. 2 ст. 4, ч. 5 ст. 10, ч. 2 ст. 13, ч. 2 ст. 19,

ч. 3 ст. 20, ч. 5 ст. 20, ч. 6 ст. 20, ч. 2 ст. 26, ч. 2 ст. 29, ч. 2 ст. 41, ч. 6 ст. 41, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 77, п. 33 ч. 1 ст. 85, ч. 6 ст. 103, п. 20 ч. 1 ст. 106, п. 5 ч. 1 ст. 116, п. 9¹ ч. 1 ст. 116, п. 10 ч. 2 ст. 118, ч. 8 ст. 118, ч. 2 ст. 127, ч. 1 ст. 128, ч. 3 ст. 128, п. 8 ч. 2 ст. 129, ч. 2 ст. 129 1, ч. 3 ст. 131, п. 3 ч. 1 ст. 131¹, ч. 2 ст. 135, ч. 2 ст. 144, ч. 3 ст. 148, ч. 3 ст. 152, ст. 153 Конституції України).

3. *Норми, що встановлюють обов'язки, порядок реалізації прав людини і громадянина та їх обмеження* (ч. 2 ст. 14, ч. 2 ст. 30, ч. 1 ст. 31, ч. 2 ст. 32, ч. 1 ст. 33, ч. 3 ст. 34, ч. 1 ст. 36, ч. 2 ст. 39, ч. 3 ст. 41, ч. 2 ст. 42, ч. 3 ст. 43, ч. 2 ст. 44, ч. 3 ст. 45, ч. 1 ст. 46, ч. 3 ст. 46, ч. 2 ст. 54, ч. 1 ст. 59, ч. 3 ст. 63, ч. 2 ст. 65, ч. 2 ст. 130, ч. 2 ст. 140, ч. 3 ст. 140, ч. 3 ст. 148¹ Конституції України).

Так, зазначені норми Конституції України містять вказівку на те, що визначені положення реалізуються внаслідок прийняття спеціальних законів. Вказане узгоджується з вимогами ст. 92 Конституції України [1], яка містить перелік питань та процедур, які регулюються та встановлюються виключно законами України.

Крім зазначеного, звертаємо увагу на те, що процесуальний аспект прямої дії норм Конституції України не є самостійним щодо матеріального аспекту — реалізація положень, що передбачають прийняття спеціальних законів, неможливе без існування основної норми. Тобто процесуальний аспект прямої дії норм Конституції України є похідним від матеріального аспекту.

Так, ч. 1 ст. 44 Конституції України гарантує право на страйк кожному, хто працює для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Частина 2 ст. 44 Конституції України закріплює, що порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей [1].

Отже, первинною нормою в цьому випадку є ч. 1 ст. 44 Конституції України. З метою реалізації права на страйк у тексті ч. 2 ст. 44 Конституції України зазначено про врегулювання порядку здійснення такого права спеціальним законом та закріплено вимоги до такої процедури: забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

У ч. 1 та ч. 2 ст. 77 Конституції України закріплено основні, вихідні положення щодо виборів до Верховної Ради України: «Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України. Позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Президентом України і проводяться в період шістдесяті днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» [1].

У свою чергу, ч. 3 ст. 77 Конституції України [1] встановлює, що порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом — тобто, містить вказівку на врегулювання спеціаль-

ним законом процедури реалізації ч. 1 та ч. 2 ст. 77 Конституції України.

Системний аналіз вказаних вище положень Конституції України дає підстави для висновку про те, що наявність у тексті Конституції формулювань «у порядку, встановленому законом», «у випадках, встановлених законом», «встановлюється законом» та інших подібних є процесуальним аспектом її прямої дії та вказує на можливість деталізації первинних положень з метою врегулювання порядку їх реалізації.

Отже, пряма дія норм Конституції України у процесуальному аспекті є її юридичною властивістю, що полягає в можливості деталізації її матеріальних положень з метою встановлення порядку їх реалізації та забезпечується шляхом прийняття спеціальних законів, що передбачено виключно в тексті Конституції України.

Висновки. Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що всі положення Конституції України підлягають безпосередній реалізації у двох аспектах — матеріальному та процесуальному. Матеріальний аспект полягає в безумовному поширенні дії відповідних норм Конституції України на правовідносини та виключає необхідність застосування інших законодавчих актів. Процесуальний аспект прямої дії норм Конституції України прослідковується у приписах, що містять посилання на спеціальні закони. Зазначені аспекти прямої дії норм Конституції України є взаємопов'язаними та у своїй сукупності забезпечують регулювання правовідносин відповідно до її приписів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/8lmc8>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/N8D7qC>.
3. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій, В. М. Литвин, О. В. Петришин та ін. 2-е вид. Х. : Право, 2011. 1128 с.
4. Краснов М. А., Кряжков В. А. Толковый словарь конституционных терминов и понятий. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 318 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/wnfbPf>.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.05.2005 р. № 2747-IV / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/V3Jz2a>.
7. Чистоколяний Я. В. Конституційно-правові норми в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2005. 204 арк.

8. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Х. : Факт, 2000. 608 с.

Надійшла до редакції 10.06.2017

Моткова О. Д. Прямое действие норм Конституции Украины: материальный и процессуальный аспекты

Изложены результаты исследования юридической свойства прямого действия норм Конституции Украины. Установлено, что в действующем законодательстве отсутствует порядок применения указанного юридического свойства конституционных норм. Исследование юридической литературы и научных взглядов демонстрирует, что выделение отдельных аспектов прямого действия норм Конституции Украины является перспективным для понимания сущности такого понятия и его эффективной реализации в научной и правоприменительной деятельности. В результате системного анализа теоретических положений и норм Основного закона установлена целесообразность рассмотрения юридической свойства норм Конституции Украины в материальном и процессуальном аспектах. Содержатся определения понятий «прямое действие норм Конституции Украины, «прямое действие норм Конституции Украины в материальном аспекте» и «прямое действие норм Конституции Украины в процессуальном аспекте». Доказано, что все без исключения нормы Конституции Украины наделены юридическим свойством прямого действия. С приведением конкретных примеров обосновано, что нормы Основного закона подлежат непосредственной реализации в соответствующих правоотношениях их субъектами в таких формах: соблюдение, исполнение, использование и применение. Для установления сути процессуального аспекта прямого действия норм Конституции Украины предложено рассмотреть отдельные примеры конституционных норм и обосновано их разделение на те, которые: 1) устанавливают порядок формирования, организации и деятельности органов государственной власти, местного самоуправления, адвокатуры и прокуратуры их полномочия; 2) устанавливают порядок осуществления определенных процедур и порядок реализации полномочий органами государственной власти и местного самоуправления; 3) нормы, устанавливающие обязанности, порядок реализации прав человека и гражданина и их ограничения. На основе анализа конституционных положений доказано безусловную взаимозависимость процессуального и материального аспектов прямого действия норм Конституции Украины. Изложенные теоретические разработки и выводы могут быть использованы во время научного исследования, теоретического обоснования и практического применения норм Конституции Украины, как норм, наделенных юридической свойством прямого действия.

Ключевые слова: Конституция Украины, прямое действие норм, материальное право, процессуальное право.

Motkova, O. D. Direct Action of the Norms of the Constitution of Ukraine: Material and Procedural Aspects

*The article presents the results of the scientific research of the legal property of direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine. It is established that there is no procedure for the application of this legal property of constitutional norms in the current legislation of Ukraine. Research of legal literature and scholarly views shows that the isolation of certain aspects of the direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine is promising for understanding the essence of such a concept and its effective implementation in scientific and law enforcement activities. Because of the systematic analysis of the theoretical provisions and norms of the Basic Law, established the expediency of considering the legal property of the norms of the Constitution of Ukraine in the material and procedural aspects. The article contains the definition of the concepts of «direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine», «the direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine in the material aspect» and «direct action of the norms of the Constitution of Ukraine in the procedural aspect». It is proved that all norms of the Constitution of Ukraine are endowed with a legal property of direct action. In addition to the mentioned in the article, with the concrete examples, it is substantiated that the norms of the Basic Law are directly applicable in the relevant legal relations to their subjects in the following forms: compliance, execution, use and application. Proposed to consider separate examples of constitutional norms and substantiate their division into such as: 1) **establish order of formation, organization and activity of state authorities, local self-government, advocacy and prosecutor's offices**; 2) **establish the procedure for the implementation of certain procedures and the procedure for the exercise of powers by public authorities and local self-government bodies**; 3) **establish the duties, the procedure for the implementation of human rights and citizens and their restrictions**. On the basis of the analysis of the constitutional provisions, the scientific article proves the unconditional interdependence of procedural and material aspects of the direct effect of the norms of the Basic Law. The theoretical developments and the conclusions presented in this study may be used during scientific research, theoretical substantiation and practical application of the norms of the Constitution of Ukraine as norms, as a norms of direct action.*

Keywords: *the Constitution of Ukraine, the direct effect of norms, material law, procedural law.*

